# TASHQI SAVDO FAOLIYATINI SOLIQ VA BOJXONA MA`MURIYATCHILIGI ORQALI RAQAMLASHTIRISHNING INSTITUTSIONAL YO`NALISHLARI

**Almuradov Ne`mat Abdullayevich**
Toshkent davlat iqtisodiyot universiteti ilmiy izlanuvchisi
DOI:https://doi.org/10.5281/zenodo.23998433

Tashqi savdo faoliyatini samarali tartibga solish milliy iqtisodiyotning ochiqligi, eksport salohiyati va fiskal barqarorligini ta`minlovchi muhim omillardan biridir. Bozor munosabatlari chuqurlashib borayotgan sharoitda eksport va import operatsiyalari faqat tovarlar harakati bilan cheklanmaydi, balki soliq majburiyatlari, bojxona qiymati, valyuta tushumlari, bank to`lovlari va shartnoma intizomi bilan bog`liq murakkab iqtisodiy jarayon sifatida namoyon bo`ladi. Shu sababli tashqi savdoni soliqqa tortish tizimini raqamli yondashuvlar asosida takomillashtirish davlat budjeti daromadlarini barqarorlashtirish, tadbirkorlik subyektlari uchun shaffof muhit yaratish hamda ma`muriy xarajatlarni kamaytirish nuqtai nazaridan dolzarb ahamiyat kasb etadi.

Hozirgi bosqichda tashqi savdo operatsiyalarining ko`payishi soliq va bojxona organlari oldiga yangi talablarni qo`ymoqda. An`anaviy nazorat usullari ko`p hollarda hujjatlarning alohida-alohida tekshirilishiga asoslanadi. Bunday holatda shartnoma, deklaratsiya, bank to`lovi, hisobvaraq-faktura va soliq hisobotlari o`rtasidagi bog`liqlikni tezkor aniqlash qiyinlashadi. Raqamli ma`muriyatchilik esa ushbu ma`lumotlarni yagona axborot maydonida birlashtirish, xavf darajasini avtomatik baholash va nazorat resurslarini eng muhim yo`nalishlarga yo`naltirish imkonini beradi.

Maqolaning asosiy maqsadi tashqi savdo faoliyatida soliq va bojxona ma`muriyatchiligini raqamlashtirishning institutsional yo`nalishlarini ilmiy jihatdan asoslashdan iborat. Bunda soliq yuki muvozanati, bojxona qiymatini aniqlash shaffofligi, qo`shilgan qiymat solig`ini hisobga olish, aktivlar repatriatsiyasi, muddati o`tgan qarzdorlik va idoralararo axborot almashinuvi kabi masalalar o`zaro bog`liq tizim sifatida ko`rib chiqiladi.

Tashqi savdoni soliqqa tortishning nazariy asoslarida fiskal va rag`batlantiruvchi funksiyalar muhim o`rin tutadi. Fiskal funksiya bojxona to`lovlari, qo`shilgan qiymat solig`i, aksiz va foyda solig`i orqali davlat budjeti daromadlarini shakllantiradi. Rag`batlantiruvchi funksiya esa eksportni qo`llab-quvvatlash, investitsion faollikni oshirish, import o`rnini bosuvchi ishlab chiqarishni rivojlantirish va raqobat muhitini mustahkamlashga xizmat qiladi. Mazkur ikki funksiya o`rtasidagi nisbat to`g`ri belgilanmasa, bir tomondan budjet tushumlari kamayishi, ikkinchi tomondan tadbirkorlik subyektlari zimmasiga ortiqcha ma`muriy yuk tushishi mumkin.

Soliq va bojxona nazoratining samaradorligi faqat stavkalar yoki imtiyozlar bilan belgilanmaydi. Amaliyotda nazorat sifatiga bojxona qiymatini aniqlash mezonlari, elektron deklaratsiyalar sifati, tovar kodlarining to`g`ri tasniflanishi, valyuta tushumlarining o`z vaqtida qaytishi va subyektlarning avvalgi soliq intizomi katta ta`sir ko`rsatadi. Shuning uchun tashqi savdo ma`muriyatchiligida alohida hujjatlarni tekshirishdan ko`ra, butun operatsiyaning iqtisodiy mazmunini tahlil qilish ustuvor bo`lishi lozim.

Raqamli platformalar soliq va bojxona organlari faoliyatini integratsiyalashning asosiy vositasidir. Bunday platformalarda tashqi savdo shartnomasi ro`yxatdan o`tgan paytdan boshlab tovar yoki xizmatning yetkazib berilishi, bojxona deklaratsiyasining rasmiylashtirilishi, bank orqali to`lovning amalga oshirilishi va soliq hisobotida aks ettirilishigacha bo`lgan barcha bosqichlar kuzatiladi. Natijada


© Ushbu material Creative Commons Attribution 4.0 International (CC BY 4.0) litsenziyasi asosida tarqatiladi.

davlat organlari operatsiyani to`liq ko`ra oladi, tadbirkor esa bir xil ma`lumotni bir necha tashkilotga qayta taqdim etish majburiyatidan xalos bo`ladi.

Tashqi savdo operatsiyalarida eng ko`p uchraydigan muammolardan biri - muddati o`tgan debitor va kreditor qarzdorlikdir. Ushbu qarzdorlik tashqi kontraktlar bo`yicha to`lov intizomi, hamkorlarning ishonchliligi va valyuta nazorati sifati haqida muhim axborot beradi. Agar qarzdorlikning shakllanish sabablari o`z vaqtida aniqlanmasa, u keyinchalik umidsiz qarzdorlikka aylanishi va budjet, bank tizimi hamda eksportyorlarning moliyaviy barqarorligiga salbiy ta`sir ko`rsatishi mumkin.

Shu nuqtai nazardan, raqamli ma`muriyatchilikda erta ogohlantirish mexanizmlarini joriy etish maqsadga muvofiqdir. Tizim shartnoma bo`yicha aktivlarni repatriatsiya qilish muddati yaqinlashganini, bank to`lovi amalga oshmaganini yoki bojxona deklaratsiyasi bilan soliq hisobotidagi ma`lumotlar mos kelmayotganini avtomatik ravishda aniqlashi kerak. Bunday ogohlantirishlar tadbirkorlik subyektiga ham, nazorat organiga ham yuborilsa, huquqbuzarlik yuzaga kelishidan oldin uni bartaraf etish imkoniyati paydo bo`ladi.

Bojxona nazoratining zamonaviy modeli xavfga yo`naltirilgan yondashuvga asoslanishi zarur. Barcha subyektlarni bir xil darajada tekshirish ma`muriy resurslarning samarasiz sarflanishiga olib keladi. Aksincha, ijobiy soliq tarixi, shaffof hisob-kitoblari va barqaror eksport amaliyotiga ega korxonalar uchun soddalashtirilgan tartiblar qo`llanilishi mumkin. Yuqori xavf guruhiga kiruvchi subyektlar esa chuqurlashtirilgan monitoring, post-audit va qo`shimcha tahlil doirasida kuzatiladi.

Post-audit instituti tovar chiqarib yuborilgandan keyin nazoratni amalga oshirish orqali bojxona rasmiylashtiruvi tezligini oshiradi. Bu usul bir tomondan tovar oqimining kechikmasligini ta`minlasa, ikkinchi tomondan yashirin xavflarni keyingi tahlil orqali aniqlash imkonini beradi. Ayniqsa, bojxona qiymatini sun`iy pasaytirish, tovar kodini noto`g`ri ko`rsatish yoki o`zaro bog`liq shaxslar o`rtasidagi narx shakllanishi kabi holatlarda post-audit muhim nazorat instrumenti hisoblanadi.

Qo`shilgan qiymat solig`ini hisobga olish va qaytarish tartibining aniqligi eksportchilar uchun alohida ahamiyatga ega. Eksport operatsiyalari odatda valuta tushumlari, logistika xarajatlari, sug`urta, sertifikatlash va xorijiy hamkorlar bilan hisob-kitoblar bilan bog`liq bo`lgani sababli ularning aylanma mablag`lari tez-tez bosim ostida qoladi. Shu bois QQS bo`yicha raqamli tekshiruv, elektron hisobvaraq-fakturalar, shartnoma va deklaratsiyalarni avtomatik solishtirish mexanizmlari eksportyorlarning kassaviy uzilishlarini kamaytirishi mumkin.

Tashqi savdo operatsiyalarida ikki karra soliqqa tortish xavfi ham e`tibordan chetda qolmasligi kerak. Daromad manbai va rezidentlik tamoyillarining turlicha talqin qilinishi xalqaro shartnomalar bo`yicha soliq yukining ortishiga olib keladi. Raqamli ma`muriyatchilik bunday xavflarni kamaytirish uchun xalqaro soliq bitimlari, soliq rezidentligi to`g`risidagi ma`lumotlar va to`langan soliq summalarini tasdiqlovchi hujjatlarni yagona tizimda yuritishi lozim.

Institutsional nuqtai nazardan, soliq, bojxona, bank va statistika organlari o`rtasida doimiy axborot almashinuvini kuchaytirish zarur. Har bir organ o`z ma`lumotlar bazasiga ega bo`lsa-da, tashqi savdo operatsiyasi bir butun jarayon sifatida shakllanadi. Shartnoma bankda, deklaratsiya bojxonada, soliq majburiyati soliq organida, makroiqtisodiy ko`rsatkichlar esa statistika tizimida aks etadi. Ushbu ma`lumotlarni birlashtirish orqali davlat organlari iqtisodiy operatsiyaning real holatini aniqroq baholaydi.

Tashqi savdo faoliyatida ma`muriy tartiblarning soddalashtirilishi raqamlashtirish bilan uyg`unlashgandagina yuqori samara beradi. Faqat elektron shaklga o`tish yetarli emas; tartiblarning o`zi ham aniq, qisqa va tadbirkor uchun tushunarli bo`lishi kerak. Elektron tizim murakkab qoidalarni avtomatlashtirib qo`ysa, bu nazoratni yengillashtirishi mumkin, ammo biznes uchun mazmunan soddalik



© Ushbu material Creative Commons Attribution 4.0 International (CC BY 4.0) litsenziyasi asosida tarqatiladi.

yaratmaydi. Shu bois raqamli islohotlar normativ tartiblarni qayta ko`rib chiqish bilan birgalikda olib borilishi maqsadga muvofiqdir.

Tashqi savdo ma`muriyatchiligining samaradorligini baholash uchun aniq indikatorlar tizimi zarur. Bunday indikatorlar orasida deklaratsiyani rasmiylashtirishning o`rtacha vaqti, elektron deklaratsiyalar ulushi, QQSni hisobga olish muddati, xavf profili asosida tanlangan operatsiyalar soni, post-audit natijasida aniqlangan tafovutlar, repatriatsiya qilingan aktivlar hajmi va nizolar sonining kamayishi muhim o`rin tutadi. Indikatorlar tizimi nazoratning faqat fiskal natijasini emas, balki xizmat ko`rsatish sifatini ham baholashga yordam beradi.

Quyidagi jadval tashqi savdo faoliyatida soliq va bojxona ma`muriyatchiligini raqamlashtirish bo`yicha asosiy yo`nalishlarni tizimli ravishda aks ettiradi. Unda har bir yo`nalishning mazmuni, amaliy vazifasi va kutilayotgan natijasi umumlashtirilgan.

**1-jadval**

**Tashqi savdo ma`muriyatchiligini raqamlashtirishning asosiy yo`nalishlari**

| Yo`nalish | Mazmuni | Amaliy vazifa | Kutilayotgan natija |
|---|---|---|---|
| Elektron shartnoma monitoringi | Kontraktning barcha bosqichlarini yagona tizimda kuzatish | To`lov, deklaratsiya va soliq hisobotini bog`lash | Qarzdorlik va tafovutlarni erta aniqlash |
| Xavfga yo`naltirilgan nazorat | Subyektlarni soliq va bojxona intizomi bo`yicha guruhlash | Nazorat resurslarini yuqori xavfli operatsiyalarga yo`naltirish | Halol biznes uchun ma`muriy yukni kamaytirish |
| Bojxona post-auditi | Tovar chiqarilgandan keyin chuqurlashtirilgan tekshiruv o`tkazish | Qiymat, kod va to`lovlar bo`yicha tafovutlarni aniqlash | Rasmiylashtirish tezligi va nazorat sifati muvozanati |
| QQS bo`yicha raqamli solishtirish | Hisobvaraq-faktura, deklaratsiya va eksport ma`lumotlarini avtomatik tekshirish | Asossiz talablarni ajratish va asosli qaytarishni tezlashtirish | Eksportchilarning aylanma mablag`larini qo`llab-quvvatlash |
| Idoralararo axborot almashinuvi | Soliq, bojxona, bank va statistika ma`lumotlarini integratsiya qilish | Operatsiyaning yagona raqamli profilini shakllantirish | Fiskal shaffoflik va boshqaruv qarorlari sifatini oshirish |

Jadvaldan ko`rinadiki, raqamli ma`muriyatchilik alohida texnik yechim emas, balki tashqi savdo operatsiyasining iqtisodiy mazmunini to`liq qamrab oluvchi boshqaruv modeli hisoblanadi. Ushbu modelda shartnoma intizomi, soliq majburiyati, bojxona qiymati va bank hisob-kitoblari bir-biridan



© Ushbu material Creative Commons Attribution 4.0 International (CC BY 4.0) litsenziyasi asosida tarqatiladi.

ajratilmaydi. Aksincha, ular yagona nazorat zanjirida tahlil qilinadi va har bir bosqich bo`yicha mas`uliyat aniq belgilanadi.

Raqamli ma`muriyatchilikni joriy etishda tadbirkorlar manfaatlarini himoya qilish alohida ahamiyatga ega. Ma`lumotlar bazalarini integratsiya qilish jarayonida tijorat siri, shaxsiy ma`lumotlar va bank axborotining daxlsizligi kafolatlanishi shart. Axborot xavfsizligi ta`minlanmagan sharoitda biznes subyektlarining raqamli platformalarga ishonchi kamayadi. Shu sababli elektron imzo, ko`p bosqichli identifikatsiya, audit izi va ma`lumotlardan foydalanish vakolatlarini aniq belgilash tizimning ajralmas elementi bo`lishi lozim.

Xalqaro tajriba shuni ko`rsatadiki, tashqi savdo ma`muriyatchiligida tezlik va nazorat bir-biriga qarama-qarshi tushunchalar emas. To`g`ri tashkil etilgan raqamli tizim deklaratsiyani tez rasmiylashtirish bilan bir vaqtda xavfli operatsiyalarni aniqlashi mumkin. Bunda sun`iy intellekt elementlari, tarixiy ma`lumotlar, bozor narxlari diapazoni va subyektning xulq-atvori bo`yicha indikatorlardan foydalanish nazoratni yanada aniq qiladi.

O`zbekiston sharoitida tashqi savdo ma`muriyatchiligini raqamlashtirish eksportni rag`batlantirish siyosati bilan bevosita bog`liq bo`lishi kerak. Eksportyorlar uchun shaffof, tezkor va oldindan bashorat qilinadigan soliq-bojxona tartiblari yangi bozorlarga chiqish imkoniyatini kengaytiradi. Shu bilan birga, import operatsiyalarida adolatli bojxona qiymatini aniqlash, noqonuniy sxemalarni cheklash va ichki ishlab chiqaruvchilar uchun teng raqobat muhitini yaratish muhim vazifa hisoblanadi.

Tizimning samarali ishlashi uchun kadrlar salohiyatini oshirish ham zarur. Soliq va bojxona xodimlari faqat huquqiy normalarni bilishi bilan cheklanmasdan, ma`lumotlar tahlili, xavf profillari, elektron platformalar va xalqaro savdo hujjatlari bilan ishlash ko`nikmalariga ega bo`lishi kerak. Tadbirkorlik subyektlari uchun esa raqamli xizmatlardan foydalanish, elektron deklaratsiya to`ldirish va soliq majburiyatlarini to`g`ri aks ettirish bo`yicha amaliy maslahatlar tizimli ravishda tashkil etilishi lozim.

Bundan tashqari, tashqi savdo ma`muriyatchiligida ma`lumotlarning sifatini oshirish alohida yo`nalish sifatida qaralishi lozim. Elektron tizimlarda xatolik bilan kiritilgan shartnoma summasi, noto`g`ri tovar kodi yoki to`lov muddati keyingi bosqichlarda soliq hisob-kitoblari va bojxona nazoratiga bevosita ta`sir ko`rsatadi. Shu sababli ma`lumotlarni kiritish, tasdiqlash va yangilash bo`yicha yagona standartlar ishlab chiqilishi, avtomatik mantiqiy tekshiruvlar esa har bir operatsiya bosqichida qo`llanilishi maqsadga muvofiqdir.

Raqamli boshqaruv modeli tadbirkorlik subyektlari uchun ham foydali tahliliy imkoniyatlar yaratadi. Korxona o`z shartnomalari bo`yicha bojxona rasmiylashtiruvi, soliq majburiyati, valyuta tushumi va qarzdorlik holatini shaxsiy kabinet orqali kuzata olsa, boshqaruv qarorlarini tezroq qabul qiladi. Bunday xizmatlar eksportchilar uchun moliyaviy rejalashtirishni yaxshilaydi, importyorlar uchun esa tovar yetkazib berish zanjiridagi kechikishlarni oldindan baholash imkonini beradi.

Kelgusida tashqi savdo ma`muriyatchiligida analitik hisobotlar va prognozlash modullaridan foydalanish dolzarb bo`ladi. Xavfli operatsiyalarni faqat sodir bo`lganidan keyin emas, balki ehtimoliy belgilar asosida oldindan aniqlash fiskal siyosatning profilaktik rolini kuchaytiradi. Bunda bojxona qiymatining bozor narxlaridan keskin farqlanishi, kontragentlar bo`yicha takroriy kechikishlar va soliq hisobotlaridagi nomuvofiqliklar asosiy signal sifatida xizmat qilishi mumkin.

Xulosa qilib aytganda, tashqi savdo faoliyatida soliq va bojxona ma`muriyatchiligini raqamlashtirish fiskal samaradorlikni oshirish, biznes uchun qulay muhit yaratish va xalqaro savdo jarayonlarini shaffoflashtirishning muhim shartidir. Bunday yondashuv nazoratni kuchaytirish bilan birga, halol tadbirkorlar uchun ortiqcha byurokratik to`siqlarni kamaytiradi. Eng muhimi, raqamli integratsiya tashqi



© Ushbu material Creative Commons Attribution 4.0 International (CC BY 4.0) litsenziyasi asosida tarqatiladi.

savdo operatsiyalarini fragmentar tekshirishdan kompleks, profilaktik va tahliliy boshqaruv modeliga o`tishga imkon beradi.

Amaliy taklif sifatida, birinchidan, tashqi savdo shartnomalari bo`yicha soliq, bojxona va bank ma`lumotlarini yagona raqamli profilga birlashtirish zarur. Ikkinchidan, xavfga yo`naltirilgan nazorat mezonlari ochiq va tushunarli indikatorlar asosida ishlab chiqilishi lozim. Uchinchidan, QQSni hisobga olish va eksport operatsiyalarini tasdiqlash jarayonlarida avtomatik solishtirish mexanizmlari kengaytirilishi kerak. To`rtinchidan, post-audit va erta ogohlantirish tizimlari orqali qarzdorlik shakllanishining oldini olish maqsadga muvofiqdir. Beshinchidan, raqamli ma`muriyatchilik samaradorligini baholovchi doimiy indikatorlar tizimini joriy etish lozim.

**Foydalanilgan adabiyotlar:**

1. O`zbekiston Respublikasining Soliq kodeksi. - Toshkent: Qonunchilik ma`lumotlari milliy bazasi.
2. O`zbekiston Respublikasining Bojxona kodeksi. - Toshkent: Qonunchilik ma`lumotlari milliy bazasi.
3. O`zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 2020-yil 14-maydagi 283-son qarori. Tashqi savdo operatsiyalari monitoringini takomillashtirish chora-tadbirlari to`g`risida.
4. O`zbekiston Respublikasi Prezidentining 2021-yil 24-avgustdagi PQ-5231-son qarori. Qo`shilgan qiymat solig`i ma`muriyatchiligini takomillashtirish chora-tadbirlari to`g`risida.
5. O`zbekiston Respublikasi Prezidentining 2018-yil 29-iyundagi PQ-3818-son qarori. Tashqi iqtisodiy faoliyatni tartibga solish va bojxona-tarif tizimini takomillashtirish chora-tadbirlari to`g`risida.
6. OECD. International VAT/GST Guidelines. - Paris: OECD Publishing.
7. World Customs Organization. Revised Kyoto Convention: General Annex Guidelines.
8. Smith A. An Inquiry into the Nature and Causes of the Wealth of Nations. - Chicago: University of Chicago Press, 1977.



© Ushbu material Creative Commons Attribution 4.0 International (CC BY 4.0) litsenziyasi asosida tarqatiladi.